

บทที่ 4

นิธิ เอียวศรีวงศ์ : ชีวิตประวัติและประสบการณ์

นิธิ เอียวศรีวงศ์ สร้างสรรค์งานเขียนในเรื่องต่างๆ เอาไว้เป็นจำนวนมาก แต่กลับไม่ค่อยจะเขียนหรือให้สัมภาษณ์ถึงเรื่องส่วนตัวของตนเองเท่าใดนัก โดยเฉพาะเรื่องราวที่ไม่เกี่ยวกับงานและความคิด ข้อมูลในส่วนที่เป็นประวัติชีวิตของเขาจึงไม่ค่อยเป็นที่เปิดเผยเท่าที่ควร ในคราวที่ผู้วิจัยได้มีโอกาสขึ้นไปสัมภาษณ์นิธิที่เชียงใหม่ก็เช่นกัน เขาได้ให้สัมภาษณ์แต่เฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับงานและความคิด (ที่ไม่ใช่เรื่องที่เขาได้พูดและเขียนถึงเอาไว้มากแล้วด้วย) จะมีที่เป็นข้อมูลเกี่ยวกับชีวิตอยู่บ้างก็เป็นส่วนที่ช่วยขยายความคิดของเขาให้เป็นที่เข้าใจดีขึ้นเท่านั้น "ที่เป็นเช่นนี้อาจเนื่องมาจากแนวคิดที่ค่อนข้างถือความเป็นส่วนตัวว่าเป็นเรื่องไม่เกี่ยวกับสาธารณชน ดังนั้นสาธารณชนก็ไม่จำเป็นต้องรับรู้" (จิพร. 2539 : 4) การสรุปความในส่วนที่เป็นชีวิตประวัติและประสบการณ์ของนิธิในงานวิจัยนี้ จึงอาศัยจากข้อมูลที่ได้มีผู้เขียนถึงเอาไว้ก่อนหน้านี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากงานวิจัยของ จิพร วิทยกศักดิ์พันธุ์ (2539) และจากการให้สัมภาษณ์ถึงนิธิของอนุช อภาภิรม เพื่อนสนิทของนิธิตั้งแต่สมัยเรียนอยู่ที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รวมทั้งการให้สัมภาษณ์ของนิธิแก่ผู้วิจัยดังที่กล่าวไว้ข้างต้น ซึ่งนับเป็นความกรุณาอย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นที่รับรู้กันว่าภายหลังเกษียณอายุราชการ นิธิมีภารกิจค่อนข้างรัดตัว ที่สำคัญมากก็คือ การเข้าไปมีส่วนในกระบวนการประชาธิปไตยภาคพลเมืองในนามมหาวิทยาลัยเที่ยงคืน ร่วมกับองค์กรประชาชน องค์กรเอกชน (เอ็นจีโอ) เป็นต้น ซึ่งนับเป็นบทบาทต่อสังคมที่นำยกย่องอีกด้านหนึ่งของนิธิ

นิธิ เอียวศรีวงศ์ เกิดเมื่อวันที่ 23 พฤษภาคม พ.ศ. 2483 ที่จังหวัดพระนคร (ก่อนที่จะมีการเปลี่ยนชื่อมาเป็นกรุงเทพมหานครในเวลาต่อมา โดยได้รวมเอาจังหวัดธนบุรีเดิมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของกรุงเทพฯ ด้วย) ครอบครัวของเขาคือคนไทยเชื้อสายจีนและมีอาชีพค้าขาย นิธิเรียนหนังสือชั้นประถมศึกษาหรือชั้นต้นที่โรงเรียนในกรุงเทพฯ จากนั้นได้ไปเรียนชั้นมัธยม 1 - 6 ที่โรงเรียนอัสสัมชัญศรีราชา จังหวัดชลบุรี เพราะคนจีนในสมัยนั้นชอบให้ลูกเรียนโรงเรียนฝรั่ง แต่ที่นิธิต้องไปเรียนที่โรงเรียนอัสสัมชัญศรีราชาแทนที่จะเป็นอัสสัมชัญกรุงเทพฯ นั้น อาจเป็นเพราะค่าเล่าเรียนถูกกว่า

อัสสัมชัญศรีราชาเป็นโรงเรียนประจำหรือที่เรียกกันติดปากว่าโรงเรียนกินนอน ดังนั้นเด็กนักเรียนทุกคนจึงต้องอยู่ภายใต้ระเบียบวินัยอันเข้มงวด และหลายครั้งก็เป็นความเข้มงวดที่ไร้เหตุผล แต่นิธิก็ไม่ค่อยมีปัญหาในการปรับตัวมากนัก เพราะเคยชินกับการถูกเลี้ยงในครอบครัว

จีนที่เข้มงวดมาเหมือนกัน แม้กระนั้นการที่ได้เห็นครูเข้มงวดและลงโทษนักเรียนอย่างไร้เหตุผล บ่อยครั้ง จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้นิธิไม่ค่อยชอบครูและส่งผลให้ไม่ค่อยเชื่อในสิ่งที่ครูสอน ในที่สุดเขาก็เบนความสนใจจากเรื่องธุรกิจการค้า ซึ่งโรงเรียนพยายามปลูกฝังความชอบในเรื่องนี้ ให้แก่เด็กนักเรียน นอกเหนือจากการสอนทักษะอย่างจริงจังในด้านนี้ให้ นิธิจึงแตกต่างจาก เด็กนักเรียนอัสสัมชัญศรีราชาส่วนใหญ่ในสมัยนั้น คือเขาไม่ได้เข้าไปสู่วงการธุรกิจการค้า หลังจากเรียนจบชั้นมัธยม 6 แต่กลับมุ่งที่จะเข้าศึกษาต่อในมหาวิทยาลัย ซึ่งในยุคนั้น เด็กนักเรียนอัสสัมชัญศรีราชาที่มีความตั้งใจเช่นนี้จะมีเพียงประมาณ 10 เปอร์เซนต์เท่านั้น

การสอบเข้ามหาวิทยาลัยในสมัยนั้นต้องเรียนให้จบชั้นมัธยม 8 หรือชั้นเตรียมอุดมศึกษา เสียก่อน ทำให้คนที่จบมัธยม 6 ที่ต้องการเข้าไปเรียนในมหาวิทยาลัยก็ต้องมาเรียนต่อให้จบ มัธยม 8 โดยส่วนใหญ่จะเรียนกันตามโรงเรียนปกติ มีบางส่วนที่ไปเรียนที่โรงเรียนกวดวิชาแล้วจึง ใช้การสอบเทียบเพื่อให้ได้วุฒิการศึกษาในชั้นนี้ สำหรับนิธิแม้เขาเลือกที่จะใช้การสอบเทียบ แต่กลับใช้วิธีอ่านหนังสือเองอยู่กับบ้าน แม้กระนั้นเขาก็ยังสามารถสอบเทียบได้ และยิ่งไปกว่านั้น เขายังสามารถสอบเข้าเรียนที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ. 2501 ได้ อีกด้วย

“มานึกๆ ดู การที่ผมสอบเทียบและสอบเข้ามหาวิทยาลัยที่เดี๋ยวนี้เรียกกันติดปากว่า เอ็นทรานซ์ได้นั้น น่าจะมาจากที่เป็นคนรักการอ่านหนังสือ ซึ่งนิสัยนี้คงเป็นเพราะทางบ้านผม ส่งเสริมมาตั้งแต่เด็ก รวมทั้งตอนที่อยู่อัสสัมชัญศรีราชาซึ่งเป็นโรงเรียนประจำ ไม่ค่อยมีอะไร ให้ทำนัก ก็ใช้การอ่านหนังสือเป็นกิจกรรมที่ทำยามว่าง ทำแล้วมีความสุข เลยทำให้ชอบอ่าน หนังสือยิ่งขึ้นไปอีก อีกอย่างหนึ่งที่ทำให้สอบเทียบและสอบเข้ามหาวิทยาลัยได้คงจะมาจากตำรา และการเรียนการสอนที่อัสสัมชัญศรีราชา ซึ่งมีคุณภาพ มีความละเอียด และมีการออกข้อสอบที่ ค่อนข้างยาก” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, **สัมภาษณ์**, 16 พฤศจิกายน 2543)

ในเรื่องของความเป็นคนที่รักการอ่านหนังสือนี้ ทำให้นิธิได้รับรู้เรื่องราวต่างๆ มากมาย ผ่านตัวอักษรแต่หนังสือที่ดูจะมีอิทธิพลอยู่ไม่น้อยต่อรากฐานทางความคิดของเขาในวัยเด็ก คือ นิยายของ ป.อินทรปาลิต ในชุดที่เกี่ยวกับโจรและชุมโจรหลังสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องราวของเสือใบ นิธิประทับใจเสือใบตรงที่เป็นผู้ผดุงความถูกต้องชอบธรรมซึ่งหาได้ ยากในระบบ และการที่เสือใบมีพฤติกรรมเช่นนี้ได้ก็เพราะเขามีความเป็นเสรีชนที่อยู่นอกระบบ นอกจากนี้การที่ใครได้เข้าไปอยู่ในชุมโจรซึ่งเป็นสังคมอิสระที่พ้นจากอำนาจรัฐ ก็จะทำให้พ้นจากการกดขี่รังแกของเจ้าหน้าที่รัฐที่ชั่วได้ ชุมโจรจึงเป็นที่หลบซ่อนของเสรีภาพในอีกความหมายหนึ่ง ความประทับใจต่อเสือใบและเรื่องราวของเสือผู้นี้รวมทั้งชุมโจรอื่นๆ ในนิยายของ ป.อินทรปาลิต

จึงน่าจะเป็นหนึ่งในอีกหลายๆ ปัจจัยที่ก่อให้เกิดอุดมคติทางสังคมที่นิธิยึดมั่นมาโดยตลอด คือ การรักความเป็นธรรมและการมีเสรีภาพ

เมื่อเข้ามาเป็นนิสิตที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาฯ นิธิกลับไม่ค่อยประทับใจการเรียนการสอนของคณะฯ นี้มากนัก เพราะอาจารย์เกือบทุกคนมักจะสอนตามตำราซึ่งส่วนใหญ่ของตำราที่ว่านี้เขาก็มักอ่านเองมาหมดก่อนเข้าห้องเรียนแล้ว โดยเฉพาะตำราทางสาขาประวัติศาสตร์ที่เขาชื่นชอบและให้ความสนใจมากเป็นพิเศษ การเข้าไปนั่งฟังการบรรยายจึงเป็นการไปฟังอาจารย์พูดซ้ำจากตำราอีกครั้ง โดยไม่มีอะไรใหม่หรือแตกต่างออกไป และเมื่อประกอบกับการสอนของอาจารย์ก็ไม่มีลักษณะที่ส่งเสริมให้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันหรือให้นิสิตกล้าคิดกล้าเถียง ซึ่งเขาเห็นว่าเป็นแนวทางการเรียนรู้ที่ดี ทำให้นิธิรู้สึกเบื่อห้องเรียนเป็นอย่างมาก นิธิได้เล่าถึงความไม่ประทับใจอีกอย่างหนึ่งต่อการเรียนการสอนในคณะอักษรศาสตร์ให้ฟังว่า

“ผมรู้สึกประหลาดใจเป็นอย่างมากที่คณะอักษรศาสตร์ไม่มีวิชาที่มีเนื้อหาในหลายๆ เรื่องที่ผมคิดเอาไว้ก่อนสอบเข้าคณะฯ นี้ว่าคงจะได้ไปเรียนรู้เพิ่มเติม เช่น เพลงพื้นบ้าน เป็นต้น คิดดูก็แล้วกันว่า คณะอักษรศาสตร์เมื่อช่วงทศวรรษ 2500 กลับไม่มีวิชาที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องนี้ในการเรียนการสอน ทั้งที่ในตอนนั้นเพลงพื้นบ้านทั้งหลาย ยังคงมีชีวิตมีลมหายใจที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ค่อนข้างแนบแน่นกับวิถีชีวิตของผู้คนมากมายในสังคมไทย โดยเฉพาะในท้องถิ่นชนบท” (สัมภาษณ์, 16 พฤศจิกายน 2543)

อย่างไรก็ตามแม้จะเบื่อและไม่ค่อยใส่ใจสิ่งที่อาจารย์สอนในห้องเรียน รวมทั้งไม่ชอบท่องจำตำราเพียงเพื่อจะทำคะแนนให้ได้ดี แต่ผลการเรียนของเขาก็ยังออกมาในระดับกลางๆ

ปกติแล้วคณะอักษรศาสตร์นั้นเป็นคณะที่ผู้หญิงเข้ามาเรียนมาก ผู้ชายมีน้อย แต่ผู้ชายที่เข้าไปเรียนรุ่นเดียวกับนิธิกลับมีถึง 20 กว่าคน ซึ่งในสมัยนั้นถือเป็นจำนวนที่สูงกว่าผู้ชายในรุ่นอื่นๆ มาก อย่างไรก็ตาม เพื่อนสนิทในกลุ่มเดียวกับนิธินั้นมีอยู่ไม่กี่คน และเป็นกลุ่มที่ชอบพูดคุยถกเถียงกันในห้องโถงตึกเทวาลัยของคณะอักษรศาสตร์

“อย่างที่ผมได้เคยเขียนไว้ กลุ่มของเราที่มีนิธิกับผม และคนอื่นๆ อย่างประเสริฐ มโนมยางกูร วิทยา วงศ์ดีไทย และสุมิตร ครุจิต น่าจะเรียกในสมัยนี้ว่าเป็นกลุ่มถกแถลงคือมักจะคุยปัญหากันทุกเรื่องว่ากันตั้งแต่เรื่องใหญ่ถึงเรื่องเล็ก เรื่องซึ่กซึ่ถึงเรื่องพรหมจรรย์นั่นแหละ” (อนุช อภาภิรมย์, สัมภาษณ์, 15 พฤศจิกายน 2543)

นิธิเองก็ได้เล่าทำความถึงการพูดคุยถกเถียงกับกลุ่มเพื่อนสนิทในสมัยนั้นว่า

"ก็คุยกันได้ทุกเรื่อง ไปพบเห็นหรืออ่านอะไรมาก็เอามาถกกัน อภิปรายกัน เคยมีคนมาถามผมว่าเริ่มมีแนวคิดอย่างจริงจังต่อสังคมตั้งแต่เมื่อไหร่ ผมก็ตอบไปว่าไม่รู้เหมือนกัน นี่ก็ไม่ออก เพราะในสมัยนั้นกระแสหรือวัฒนธรรมที่เน้นปัจเจกยังไม่มากอย่างปัจจุบันนี้ ฉะนั้นความรู้สึกสัมพันธ์กับสังคมจึงเป็นเรื่องปกติธรรมดา คนกับสังคมมีความใกล้ชิดกัน พูดถึงคนก็จะต้องโยงไปถึงสังคมเสมอๆ ถ้าจะให้บอกว่าเริ่มมีแนวคิดต่อสังคมตั้งแต่เมื่อไหร่มันเลยพูดยาก แต่ก็ได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นต่อสังคมเป็นอย่างมากและจริงจังก็ในช่วงนี้แหละ ช่วงที่มาอยู่อักษร ซึ่งก็ทำให้ผมพบว่ามักจะคิดเรื่องอะไรต่อมิอะไรที่ไม่ค่อยเหมือนคนอื่นเขา" (สัมภาษณ์, 16 พฤศจิกายน 2543)

การเป็นคนช่างคิดและคิดไม่ค่อยเหมือนใครของนิธิแม้แต่เพื่อนสนิทในกลุ่ม เป็นที่รำลือจนเพื่อนร่วมรุ่นบางคนที่ไม่ใช่เพื่อนสนิทมองคล้ายๆ กันว่า ค่อนข้างเป็นคนขวางโลกหรือชอบคิดไม่เหมือนชาวบ้าน อย่างไรก็ตามนิธิก็ยังชอบที่จะแสดงความคิดเห็นอยู่ต่อไป ซึ่งนอกจากการพูดคุยถกเถียงอภิปรายแล้ว เขายังชอบเขียนแสดงความคิดเห็นต่อสังคมในแง่มุมต่างๆ ตีตบอรรถของคณะฯ รวมทั้งเขียนบทความทั่วไปส่งไปลงในอักษรานุสรณ์ซึ่งเป็นหนังสือของคณะอักษรศาสตร์เป็นประจำ

บรรยากาศการเรียนของคณะอักษรศาสตร์โดยเฉพาะในเรื่องที่สอนให้นิสิตชั้นชมรมนักคิด นักเขียน และการมีเวทีให้แก่ผู้ที่ชอบการเขียนหนังสืออย่างอักษรานุสรณ์นั้น มีส่วนทำให้นิธิชอบเขียนและทักษะทางด้านภาษาของนิธิได้รับการเพาะบ่มเป็นอย่างดี นอกเหนือไปจากการเป็นคนที่มีรักการอ่านหนังสือมาตั้งแต่เด็ก ความชอบในการเขียนหนังสือนี้เป็นเหตุให้นิธิได้รวมกลุ่มกับเพื่อนๆ ที่สนใจทางด้านการศึกษาหนังสือก่อตั้งชมรมวรรณศิลป์ขึ้นมา และได้ร่วมกันทำกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับการเขียนและการอ่านหนังสือ เช่น การเชิญนักเขียนมาพูดคุยเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน เป็นต้น

ในส่วนของการเลือกเรียนสาขาวิชาเอกนั้น อย่างที่ได้เกริ่นไว้ข้างแล้วว่ามีคามสนใจทางด้านประวัติศาสตร์เป็นอย่างมาก เขาอ่านหนังสือที่เกี่ยวกับสาขานี้มาหลายต่อหลายเล่ม ตั้งแต่ก่อนที่จะเข้าเรียนที่คณะอักษรศาสตร์ หนังสือบางเล่มของกรมพระยาดำรงราชานุภาพนั้น เขาได้อ่านซ้ำไม่ต่ำกว่า 3 ครั้ง ดังนั้นแม้เขาจะบ่นอึดอัดเกี่ยวกับการสอนวิชาประวัติศาสตร์ในคณะฯ อยู่เสมอ แต่เขาก็ยังคงเลือกเรียนต่อในสาขาประวัติศาสตร์จนจบปริญญาตรี และยังได้เรียนต่อระดับปริญญาโทในสาขาดังกล่าวจนจบอีกด้วย โดยเขาได้กำหนดเป้าหมายในการดำเนินชีวิตไว้ว่าจะไปเป็นอาจารย์สอนหนังสือในสาขานี้ที่มหาวิทยาลัยต่างจังหวัด และช่วยทำให้

มหาวิทยาลัยแห่งนั้นมีชื่อเสียงขึ้นมา เพื่อเป็นทางเลือกให้แก่คนในชนบท จะได้ไม่จำเป็นต้องมุ่งหน้าเข้าไปศึกษาต่อกันแต่ในกรุงเทพฯ เขาอยากให้มหาวิทยาลัยที่เขาสอนอยู่เป็นเหมือนในประเทศไทยที่พัฒนาแล้ว ซึ่งแม้ตั้งอยู่ในชนบทก็สามารถดึงดูดคนให้ไปศึกษาเล่าเรียนได้

ในขณะที่กำลังเรียนระดับปริญญาโทอยู่นั้น นิธิยังได้ไปเป็นผู้ช่วยงานวิจัยของ ดร. เฮอริเบิร์ต ฟิลลิปส์ นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกัน จากมหาวิทยาลัยแคลิฟอร์เนีย เบอริงเกย์ ซึ่งมาทำวิจัยเกี่ยวกับเรื่องปัญญาชนไทย ประสบการณ์ในการเป็นผู้ช่วยงานวิจัยของ ดร. เฮอริเบิร์ต ฟิลลิปส์นี้ มีส่วนช่วยให้นิธิพัฒนาความคิดความอ่านของตนไปอีกมาก

“อาจารย์ฟิลลิปส์ท่านเคยเขียนหนังสือชื่อบุคลิกชาวนามาก่อน พอฉันไปช่วยงานวิจัยของท่านก็ได้รับความรู้มาอีกหลายเรื่อง เช่น เขามาเล่าให้ฟังถึงการค้นพบของอาจารย์ฟิลลิปส์ว่าคนไทยชอบสนุกรักสนุกเป็นที่สุด อาจารย์เรียกเป็นภาษาวิชาการว่าเป็นคนที่อยู่ในลัทธิสนุกก็ขึ้นมาเป็นต้น พูดได้ว่าในช่วงนี้ได้ขยายขอบเขตแนวคิดและความแหลมคมทางความคิดของนิธิไปอย่างมาก ถ้าผมจำไม่ผิดผมเคยเขียนไว้ว่า ในช่วงเวลาดังกล่าวผมได้บอกใครต่อใครรวมทั้งตัวนิธิเองด้วยว่าเขาได้เป็นนิธิใหม่ในสายตาของผม” (อนุช อภาภิรม, สัมภาษณ์, 15 พฤศจิกายน 2543)

นอกจากนี้การไปเป็นผู้ช่วยวิจัยของ ดร. เฮอริเบิร์ต ฟิลลิปส์ ในเรื่องเกี่ยวกับปัญญาชนไทย ซึ่งทำให้นิธิได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนพูดคุยเกี่ยวกับบทบาทและหน้าที่ของนักศึกษาที่ควรจะเป็นกับนักมานุษยวิทยาชาวอเมริกันคนนี้นั้น ยังส่งผลให้เขาได้เขียนแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับบทบาทของนักศึกษาไทยตามประสบการณ์ที่เขาเห็นในจุฬาฯ เรื่อง “ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับกิจกรรมนอกหลักสูตรในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย” (2509) ขึ้นมา โดยนิธิพยายามชี้ให้เห็นว่ากิจกรรมนอกหลักสูตรในขณะนั้น เช่น ฟุตบอลประเพณีและการแปรอักษร เป็นต้น มิได้ก่อให้เกิดการเติบโตหรือการเรียนรู้ตามบทบาทและภาระหน้าที่ที่นักศึกษาพึงมี บทความชิ้นนี้ได้ถูกตีพิมพ์ลงใน สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ฉบับพิเศษที่ใช้ชื่อว่า “ฉบับนิสิตนักศึกษา” ซึ่งนิธิก็ได้ร่วมเป็นกองบรรณาธิการของวารสารนี้ฉบับนี้ด้วย จากการชักชวนของ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ที่เป็นบรรณาธิการสังคมศาสตร์ปริทัศน์ฉบับปกติ

ในการร่วมทำสังคมศาสตร์ปริทัศน์ฉบับพิเศษนี้ ทำให้นิธิได้มีโอกาสร่วมงานกับปัญญาชนคนหนุ่มอีกหลายคนที่ทำให้ความเอาใจใส่ต่อสังคมจากมหาวิทยาลัยต่างๆ ซึ่งถือเป็นประสบการณ์ที่ดีสำหรับเขาและทำให้ได้เพื่อนใหม่ที่มีความเป็นนักคิดนักเขียนอีกหลายคน แต่นิธิก็ร่วมทำสังคมศาสตร์ปริทัศน์ ฉบับนิสิตนักศึกษา ได้เพียงแค่ฉบับแรกฉบับเดียวเท่านั้น ในฉบับต่อๆ มาจะมีกองบรรณาธิการเป็นอีกชุดหนึ่งมาทำหน้าที่แทน

เมื่อเรียนจบปริญญาโทสาขาประวัติศาสตร์จากคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ ในปี พ.ศ. 2509 แล้ว ในปีเดียวกันนี้เองนิธิก็ได้เข้ารับราชการเป็นอาจารย์สอนหนังสือที่คณะมนุษยศาสตร์ สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งนับเป็นช่วงสำคัญอีกช่วงหนึ่งในชีวิตของเขา เพราะในช่วงนี้นิธิได้มีโอกาสพบปะกับผู้คนเพิ่มขึ้นและมีประสบการณ์ที่หลากหลายกว่าก่อนหน้านี้มาก และยังสามารถเรียนรู้สังคมในแง่มุมที่ไม่เคยรู้จักมาก่อนอีกหลายอย่าง อันเป็นผลมาจากการทำหน้าที่สอนหนังสือ การพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับนิสิตและอาจารย์คนอื่นๆ การใช้เวลารว่างไปเยี่ยมเยียนตามวัดและหมู่บ้านต่างๆ เป็นต้น

นับตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2509 จนถึงปี พ.ศ. 2514 ซึ่งเป็นปีที่นิธิเดินทางไปศึกษาต่อระดับปริญญาเอกในต่างประเทศนั้น งานเขียนของนิธิมีทั้งตำราวิชาประวัติศาสตร์ บทความและบทความวิจารณ์หนังสือที่ลงใน สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ในส่วนของตำรานั้นมีทั้งงานแปลและเอกสารประกอบคำสอน เช่น "อิสลามสมัยแรก" (2511), "ประวัติศาสตร์เยอรมัน" (2511), "ประวัติวรรณกรรม" (2513) , เป็นต้น งานเหล่านี้ต้องเขียนขึ้นเพราะนิธิต้องการให้นักศึกษามีเอกสารประกอบการเรียน และเพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานที่จะให้นักศึกษาได้อ่านมาก่อนเข้าชั้นเรียน จะได้มีเวลามากขึ้นสำหรับการถกเถียงและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันภายในชั้นเรียนซึ่งเป็นวิธีการเรียนรู้ภายในชั้นเรียนที่ตัวเขาไม่มีโอกาสสัมผัสสมัยเป็นนิสิต สำหรับบทความนั้นส่วนใหญ่จะเขียนวิพากษ์วิจารณ์บทบาทของปัญญาชนไทยโดยเฉพาะนักศึกษาและอาจารย์มหาวิทยาลัย เช่น "ปฏิกริยา: ปัญญาชนไทย" (2512), "บทบาทของอาจารย์ (มหาวิทยาลัย) ในทางวิชาการ" (2514) , เป็นต้น นอกจากนี้บทความบางชิ้นยังเป็นการวิพากษ์วิจารณ์การศึกษาประวัติศาสตร์ที่เดินตามแนวทางของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพอีกด้วย ซึ่งชิ้นที่สำคัญได้แก่ "สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพกับอาร์โนลด์ ทอยน์บี" (2512) งานชิ้นนี้ได้ก่อให้เกิดปฏิกริยาทั้งที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วยตามมามากมาย

ในปี พ.ศ. 2514 หลังจากมาสอนหนังสืออยู่ที่มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ได้ประมาณ 5 ปี นิธิก็ได้ไปศึกษาต่อระดับปริญญาเอกในสาขาประวัติศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยมิชิแกน ประเทศสหรัฐอเมริกา และใช้เวลาศึกษาอยู่ 4 ปี คือจนถึงปี พ.ศ.2518 ก็สำเร็จการศึกษา ในช่วงเวลาที่ศึกษาอยู่ในสหรัฐอเมริกานี้ทำให้นิธิได้มีโอกาสอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดีของการเรียนรู้ที่หาได้ยากในเมืองไทย เช่น ห้องสมุดที่เป็นคลังแห่งความรู้อันไพศาลอย่างแท้จริง , ได้พูดคุยแลกเปลี่ยนทัศนคติกับนักวิชาการตะวันตกหลายคน , เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีเวลาเป็นของตนเองมากซึ่งเป็นโอกาสให้ได้ย้อนพิจารณาประสบการณ์ต่างๆ ที่ผ่านมานำมาประมวลเข้ากับสิ่งที่ได้อ่านได้ฟังจากการเรียนและการค้นคว้า จึงนับเป็นช่วงที่สำคัญอีกช่วงหนึ่งของชีวิต

ในส่วนของ การได้พบปะกับนักวิชาการหลายคน ทั้งในช่วงแรกที่ศึกษาอยู่ที่มหาวิทยาลัย มิชิแกน และช่วงเวลาที่ไปใช้ห้องสมุดของมหาวิทยาลัยคอร์เนลที่เมืองอิฐากา รัฐนิวยอร์ก ในการเขียนวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกนั้น มีนักวิชาการด้านเอเชียอาคเนย์ศึกษาเพียงไม่กี่คนที่ ทำให้ฉันรู้สึกประทับใจในความชาญฉลาด และหนึ่งในจำนวนที่เวลานั้นก็คือเบนเนดิกต์ แอนเดอร์สัน ผู้เขียนงานที่โด่งดังในแวดวงวิชาการระดับโลกชื่อ "Imagined Communities : Reflections on the Origins and Spreads of Nationalism" (1983) นักวิชาการแห่ง มหาวิทยาลัยคอร์เนลคนนี้เป็นบุคคลหนึ่งในสามที่ฉันได้กล่าวยกย่องว่า มีส่วนในความสำเร็จของเขาเมื่อคราวที่ได้รับรางวัลวัฒนธรรมเอเชียฟูกูโอกะ จากประเทศญี่ปุ่น เมื่อกลางปี พ.ศ. 2542 โดยอีกสองคนที่เหลือนั้นก็คือ ศรีศักร วัลลิโภดม และ จิตร ภูมิศักดิ์ ฉันได้กล่าวถึง ทั้งสามคนนี้ให้ฟังว่า

"ในแวดวงวิชาการประวัติศาสตร์เราอาจพูดถึงจิตรได้ว่า เป็นคนที่เปิดคำถามใหม่ในทาง ประวัติศาสตร์ขึ้นมา ซึ่งเราจะเชื่อหรือไม่เชื่อเป็นอีกประเด็นหนึ่ง การเปิดคำถามใหม่นี้ทำให้ วงการประวัติศาสตร์มีชีวิตชีวา แล้วก็สอนให้เรารู้สึกว่าเราต้องถามคำถามใหม่ไม่ใช่คำถามเดิม จะว่าไปแล้วในแง่ในงานของจิตรไม่ใช่จะมีความสำคัญแค่ผมคนเดียว แม้แต่คนที่ไม่ชอบจิตรก็ได้ รับผลทางอ้อมจากจิตรด้วย และสิ่งที่จิตรทำนี้อาจารย์ศรีศักรก็ทำ หนังสือของจิตรถูกเก็บไว้จน หลัง 14 ตุลาคม 2516 ถึงได้เผยแพร่ออกมา แต่งานของอาจารย์ศรีศักรแม้จะทำที่หลังแต่ก็ ออกมาก่อน เพียงแต่งานของอาจารย์ศรีศักรอาจไม่เป็นที่สนใจในวงกว้างอย่างของจิตร เพราะ อาจารย์ศรีศักรเป็นนักวิชาการอย่างเดียว ไม่เหมือนจิตรที่ถ้าพูดแบบตรงไปตรงมางานของเขา และเรื่องราวของเขามีลักษณะโฆษณาชวนเชื่อด้วย อาจารย์ศรีศักรเป็นคนที่ไปศึกษาหลักฐาน ที่คนในสมัยก่อนหน้าท่านไม่ค่อยสนใจ เช่น ภูมิศาสตร์ เป็นต้น เฉพาะในเรื่องภูมิศาสตร์นี้ นักประวัติศาสตร์จะคิดว่ารู้เพียงคร่าวๆ ว่าตรงนี้ภูเขา ตรงนี้แม่น้ำก็พอ แต่อาจารย์ศรีศักรจะ เข้าไปศึกษาอย่างลึกซึ้ง และเอาหลักฐานเหล่านั้นมาใช้อธิบายประวัติศาสตร์ได้เป็นอย่างดีในอีก แง่มุมหนึ่ง นอกจากนี้อาจารย์ศรีศักรยังเป็นคนแรกๆ ที่ศึกษาโบราณคดีแบบที่เป็นโบราณคดีจริงๆ ไม่ใช่โบราณคดีที่เป็นแค่เฉพาะประวัติศาสตร์ศิลปะ คือโบราณคดีที่แท้จริงนั้นต้องเป็นการศึกษา เรื่องราวของมนุษย์ที่ได้จากหลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งอาจารย์ศรีศักรก็ได้เน้น การศึกษาในแนวนี้และทำให้เห็นอย่างจริงจัง ในขณะที่ประวัติศาสตร์ศิลปะไม่ค่อยสนใจมนุษย์ เท่าไหร่ สนใจแต่วัด วัง และลวดลายทางศิลปะเท่านั้นจึงไปไม่ถึงมนุษย์สักที ในแง่นี้ทำให้ อาจารย์ศรีศักรเปิดมิติใหม่ในประวัติศาสตร์ได้อีกมากมาย ก็เป็นอีกคนหนึ่งที่ผมคิดว่ามีความ สำคัญมากๆ ถือเป็นครูต้นแบบคนหนึ่งทางด้านโบราณคดีของไทย ส่วนอาจารย์เบนนี่สิ่งที่ได้ จากท่านไม่ค่อยจะเกี่ยวข้องกับงานของท่านเท่าใดนัก จะได้จากการที่ไปสนิทสนมกับท่าน

เป็นการส่วนตัวมากกว่า คือเผชิญผมมีโอกาสได้ไปเรียนหนังสือกับท่าน แล้วก็ได้ไปนอนที่บ้านของท่านตั้ง 6 – 7 เดือน ได้คุยกันทุกวัน ท่านเป็นคนที่ชอบให้ผมรู้จักการตั้งคำถามที่น่าสนใจ เพราะอาจารย์เบนแทบไม่เคยให้คำตอบอะไรเลย มีแต่คำถาม ซึ่งทำให้ผมรู้ว่ายังไม่รู้อะไรอีกมากมาย" (สัมภาษณ์, 16 พฤศจิกายน 2543)

อย่างไรก็ตามยังมีอีกคนหนึ่งที่ได้ว่ามีอิทธิพลต่อความคิดของนิธิ เขาก็คือ เบอริทรันด์ รัสเซล ผู้ซึ่งมีแนวคิดเกี่ยวกับปัจเจกชนว่า ต้องมีความรู้ มีวิจารณ์ญาณที่ดี รวมทั้งมีเสรีภาพในการคิดและการแสดงออกทางความคิด เพื่อเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของสังคมและนำสังคมไปสู่ความก้าวหน้า โดยทั้งสังคมและปัจเจกชนนั้นต้องมีหลักธรรมและจริยธรรมที่ต่างต้องยึดถือ ดังนั้นปัจเจกชนในความหมายนี้จึงเป็นผู้มีสำนึกที่จะเป็นคนดีโดยส่วนตัวและสำนึกในหน้าที่ที่จะทำดีต่อสังคม จะเห็นได้ว่าแนวคิดของนักปรัชญาตะวันตกดังกล่าว มีอิทธิพลทั้งต่องานและวิถีการดำเนินชีวิตของนิธิเป็นอย่างมากนับตั้งแต่วัยหนุ่มเป็นต้นมา ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะแนวคิดนี้มีความสอดคล้องอยู่ไม่น้อยกับรากฐานทางความคิดที่มีมาตั้งแต่เด็กของเขาก็ได้ นั่นก็คือการรักความเป็นธรรมและการมีเสรีภาพหรือการเป็นเสรีชน

เมื่อนิธิกลับมาเมืองไทยหลังจากสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาเอกนั้น เป็นช่วงเวลาที่เกิดเหตุการณ์สำคัญทางการเมืองคือ 14 ตุลาคม 2516 ที่ถือว่าเป็นชัยชนะของขบวนการนักศึกษาและประชาชน ผ่านไปแล้วประมาณ 2 ปี แต่บรรยากาศทางการเมืองของไทยกลับยังคงปกคลุมไปด้วยความขัดแย้งทางอุดมการณ์ นิธิพยายามอ่านหนังสือหาข้อมูลต่างๆ ทั้งก่อนและหลังเหตุการณ์ รวมทั้งพูดคุยกับเพื่อนอาจารย์ ตลอดจนนักศึกษาทั้งนักศึกษาทั่วไปและพวกที่จัดเป็นกลุ่มหัวก้าวหน้าที่มักจะมาขอความเห็นและคำแนะนำจากเขาบ่อยครั้ง เพื่อติดตามความเคลื่อนไหวในช่วงที่เขาไม่อยู่ และนิธิก็พบว่านักศึกษาขาดข้อมูล ซึ่งอาจทำให้ประเมินสถานการณ์ผิดพลาด จึงแนะนำให้นักศึกษาแสวงหาข้อมูลเพื่อที่จะวิเคราะห์ก่อนตัดสินใจดำเนินการใดๆ การที่เขาให้คำแนะนำอยู่ห่างๆ ในฐานะผู้สังเกตการณ์ เพราะเขาไม่เห็นด้วยและไม่สนับสนุนการเคลื่อนไหวของขบวนการนักศึกษาในช่วงนั้น ด้วยเหตุผลว่าขบวนการนักศึกษายังไร้เดียงสา ขาดข้อมูล และสุดโต่ง อันเป็นผลมาจากการที่นักศึกษาไม่ค่อยให้ความสำคัญต่อการหาข้อมูล จึงมีโอกาสพลีชีพล้มตาย และผลเสียหรืออันตรายที่อาจเกิดขึ้นจะตกอยู่กับคนหมู่มาก

แล้วสิ่งที่นิธิกังวลก็เป็นจริง เมื่อในที่สุดได้เกิดเหตุการณ์กวาดล้างกระบวนกรนักศึกษาและประชาชนอย่างโหดเหี้ยมครั้งใหญ่ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ.2519 ความรู้สึกของนิธิต่อเหตุการณ์นี้ก็มีความเห็นใจนักศึกษาที่ตกเป็นเหยื่อความโหดร้ายของ

อำนาจรัฐในขณะนั้นเป็นอย่างมาก พร้อมกับมีความคิดเห็นว่าสังคมไทยได้ทำร้ายตนเองทางสติปัญญาครั้งร้ายแรงอีกครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์

ภายหลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ผ่านไปได้ระยะหนึ่ง ความวุ่นวายทางการเมืองก็ค่อยๆ ลดลงและคลี่คลายเป็นลำดับ ในขณะที่แวดวงวิชาการก็เริ่มกลับมามีชีวิตชีวาอีกครั้งสำหรับนิธิในช่วงเวลานี้และต่อมาอีกประมาณ 1 ทศวรรษนั้น เขาก็ได้เขียนงานทางด้านประวัติศาสตร์ออกมามากมาย ซึ่งแทบทุกเรื่องจะได้รับความสนใจและเป็นที่ยกย่องไปทั่ววงวิชาการ เพราะงานของเขานอกจากจะเป็นการเปิดคำถามใหม่เกี่ยวกับสิ่งที่เคยยอมรับกันมา และสิ่งที่ควรจะเป็นแล้ว ในอีกหลายชิ้นยังมีลักษณะข้ามพรมแดนแห่งสาขาวิชา เช่น การหยิบเอาวรรณกรรมมาอธิบายการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม เป็นต้น งานต่างๆ เหล่านี้ที่เด่นๆ ก็ได้แก่ "ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา" (2521), "การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์" (2522), "สุนทรภู่ : มหากวีระกุ่มพี" (2524), "วัฒนธรรมระกุ่มพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์" (2525), "การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี" (2529), เป็นต้น

นอกจากนี้ธิยังมีบทความตามนิตยสารต่างๆ อีกเป็นระยะๆ ซึ่งเป็นเหมือนการต่อยอดทัศนะแบบองค์รวมของเขาให้เห็นอย่างชัดเจนยิ่งขึ้น โดยชิ้นที่ได้รับการตอบรับเป็นอย่างมาก ได้แก่ "ความลึกล้ำของน้ำเน่าในหนังไทย" (2523), "ปฏิภิกิริยา: สกุดดำรงราชานุภาพอีกที" (2524), "ภาษาไทยอิลิคทรอนิกส์" (2525), "ภาษาไทยมาตรฐานกับการเมือง" (2528), "เพลงลูกทุ่งในประวัติศาสตร์วัฒนธรรมไทย" (2528) เป็นต้น

ภายหลังจากเขียนงาน "การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี" (2529) นิธิได้หยุดทำงานวิจัยทางประวัติศาสตร์ขนาดใหญ่ แล้วหันมาเขียนบทความอย่างจริงจังตามหน้าหนังสือพิมพ์และนิตยสารต่างๆ เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน เช่น มติชนรายวัน ผู้จัดการรายวัน ศิลปวัฒนธรรม เทนดี้แมน มติชนสุดสัปดาห์ เป็นต้น งานเขียนของเขาเหล่านี้ซึ่งเป็นการนำวิถึคิดและแนวคิดทางประวัติศาสตร์ โดยให้ความสำคัญแก่มิติทางวัฒนธรรมในความหมายของระบบความสัมพันธ์ของคนกับคนและคนกับธรรมชาติมาเขียนอธิบายสังคมไทยนั้น ได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีจากนักอ่านทั้งที่เคยเป็นผู้ติดตามอ่านงานของเขาก่อนหน้านี้ และผู้ที่ไม่เคยติดตามซึ่งดูจะมีจำนวนมากกว่ากลุ่มแรกหลายเท่า ส่วนชื่อฉบับที่เขายังคงเขียนให้อย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบันนั้นเหลือเพียงมติชนรายวันและมติชนสุดสัปดาห์ สำหรับมติชนสุดสัปดาห์นั้นธิเล่าให้ฟังสั้นๆ ถึงการเขียนบทความในนิตยสารวิเคราะห์ข่าวฉบับนี้ว่า

“ตั้งแต่ตอนแรกก็ตกลงกับเสถียร (เสถียร จันทิมาธร บรรณาธิการบริหารมติชนสุดสัปดาห์) ไว้ว่าจะเขียนประเด็นเกี่ยวกับวัฒนธรรมให้ แต่ต้องเป็นวัฒนธรรมตามความหมายของผมนะ คืออะไรก็ได้ แล้วผมก็เขียนไปอย่างที่ได้อ่านๆ กัน ซึ่งเสถียรก็ไม่ได้ว่าอะไร”
(สัมภาษณ์, 16 พฤศจิกายน 2543)

อนึ่ง ในช่วงประมาณสองทศวรรษที่ผ่านมา นอกจากการสร้างสรรค์งานเขียนมากมาย อันทรงคุณค่าแล้ว นิธิยังต้องเดินทางไปอภิปรายตามคำเชิญของสถาบันและองค์กรต่างๆ อยู่บ่อยครั้ง โดยเฉพาะงานของนักศึกษาซึ่งแม้บางครั้งจะเป็นในสถาบันหรือองค์กรเล็กๆ และอาจมีคนฟังไม่มากนัก นิธิจะเต็มใจและยินดีไปตามคำเชิญเสมอ

“คือถ้าเรื่องที่เขาเชิญให้ผมไปพูดนั้นเป็นเรื่องที่เรามีความคิดหรือมีประเด็นที่ดีและเราอยากพูด ก็จะไปตามคำเชิญเสมอ ส่วนงานของนักศึกษาหรือการได้ไปพูดคุยกับพวกเขานั้นที่ผมไปให้แทบไม่เคยปฏิเสธคงเนื่องจากผมเป็นครู มันเหมือนเป็นอีกภาวะหรือความรับผิดชอบหนึ่งของเรา และคิดว่ามันน่าจะเป็นประโยชน์แก่พวกเขาได้บ้าง” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, สัมภาษณ์, 16 พฤศจิกายน 2543)

ปัจจุบันนอกเหนือจากการเขียนบทความและการรับเชิญไปอภิปรายตามต่างๆ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ซึ่งยังคงใช้ชีวิตอยู่ที่จังหวัดเชียงใหม่แม้จะเกษียณอายุราชการแล้วนั้น ยังมีบทบาทเพื่อสังคมอีกหลายอย่าง เช่น การทำกิจกรรมร่วมกับมหาวิทยาลัยเที่ยงคืน ซึ่งเป็นองค์กรอิสระเล็กๆ ที่เป็นเวทีแห่งการเรียนรู้ในรูปแบบการศึกษาที่ไม่มีในมหาวิทยาลัยที่อยู่ในระบบ และได้ถือกำเนิดขึ้นตั้งแต่ก่อนหน้าที่นิธิจะเกษียณอายุราชการ, การเข้าไปมีส่วนร่วมเคลื่อนไหวบ่อยครั้งในกระบวนการประชาธิปไตยกับองค์กรประชาชนและองค์กรเอกชนต่างๆ, เป็นต้น สิ่งที่ได้ทำลงไปเหล่านี้ แม้จะทำให้การใช้ชีวิตแบบสมถะเรียบง่ายที่เขาชอบและความเป็นส่วนตัวในครอบครัวของเขาซึ่งมีภรรยาที่มีบุตรด้วยกัน 2 คนคอยอยู่เคียงข้างนั้น ต้องถูกรบกวนอยู่พอสมควร แต่เขาก็รู้สึกยินดีและเต็มใจที่จะทำต่อไป ด้วยความหวังที่จะได้เห็นสังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น เหมือนที่ได้เคยกล่าวไว้กับผู้วิจัยว่า

“ผมมักพูดอยู่บ่อยๆ และตอนนี้ก็ยืนยันเช่นเดิมว่า ผมไม่สนใจผู้บริหารประเทศไม่ว่าจะเป็นรัฐบาลชุดไหนรวมทั้งส่วนที่เหลือของภาครัฐอื่นๆ ด้วย ผมให้ความสำคัญแก่สังคม และสังคมไทยเวลานี้ได้พัฒนาในเรื่องความคิดมาอยู่ในจุดที่ผมรู้สึกที่น่าพอใจ ในช่วงที่ผ่านมา มีการเคลื่อนไหวที่คึกคักของสังคมซึ่งน่าสนับสนุนเพราะจะทำให้การเมืองดีขึ้น เช่น การเข้าไปตรวจสอบเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมไม่ชอบมาพากลของนักการเมืองและเจ้าหน้าที่ของรัฐ, การรวมตัวของประชาชนร่วมกับองค์กรเอกชนกดดันให้ภาครัฐหาทางออกที่ดีในเรื่องที่

ส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของพวกเขา , เป็นต้น นอกจากนี้ผมยังได้เห็นสิ่งดีๆ อีกมากมายที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ซึ่งเป็นผลมาจากการทำงานของคนกลุ่มต่างๆ สิ่งเหล่านี้ช่วยให้ผมไม่เคยมีความรู้สึกผิดหวังกับสังคม รวมทั้งไม่รู้สึกรอคอยที่จะทำในสิ่งที่ได้ทำมาต่อไป" (นิธิ เอียวศรีวงศ์, สัมภาษณ์, 16 พฤศจิกายน 2543)

ลำดับเหตุการณ์สำคัญและเกียรติประวัติในชีวิตของนิธิ เอียวศรีวงศ์

- พ.ศ. 2483 - เกิดเมื่อวันที่ 23 พฤษภาคม ที่กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ. 2500 - จบชั้นมัธยม 6 จากโรงเรียนอัสสัมชัญศรีราชา จังหวัดชลบุรี
- พ.ศ. 2501 - สอบเทียบได้ชั้นมัธยม 8 และสามารถสอบเข้าเรียนต่อในระดับอุดมศึกษาได้ที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- พ.ศ. 2505 - 2508 - สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี สาขาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ศึกษาต่อระดับปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- เป็นผู้ช่วยงานวิจัย ดร. เฮอริเบิร์ต ฟิลลิปส์ นักวิชาการด้านมานุษยวิทยา จากมหาวิทยาลัยแคลิฟอร์เนีย เบิร์กลีย์
- พ.ศ. 2509 - สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- เข้ารับราชการเป็นอาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- พ.ศ. 2514 - 2518 - ไปศึกษาต่อระดับปริญญาเอกที่มหาวิทยาลัยมิชิแกน สหรัฐอเมริกา
- สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาเอกจากมหาวิทยาลัยมิชิแกน สหรัฐอเมริกา
- พ.ศ. 2519 - 2520 - รับตำแหน่งหัวหน้าภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

- พ.ศ. 2521 - ปาฐกถาเรื่อง "ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา" ในงานสัมมนาซึ่งจัดขึ้นโดยสมาคมสังคมนักประวัติศาสตร์แห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ 8 กุมภาพันธ์ ต่อมา มีการรวมเล่มไว้ในหนังสือ "ปาฐกถาจากสมาคมสังคมนักประวัติศาสตร์แห่งประเทศไทย พ.ศ. 2521 - 2522"
- พ.ศ. 2522 - เสนองานวิชาการเรื่อง "การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์" ในการสัมมนาประวัติศาสตร์ลพบุรี ที่วิทยาลัยครูเทพสตรี เมื่อเดือนธันวาคม ต่อมาได้พิมพ์เป็นเอกสารโรเนียวเย็บเล่ม และในรูปของหนังสือ
- พ.ศ. 2524 - เสนองานวิชาการเรื่อง "สุนทรภู่: มหากวีกระฎุมพี" ในการสัมมนาประวัติศาสตร์สังคมนิยมต้นกรุงเทพฯ จัดโดยชมรมประวัติศาสตร์ศึกษา สโมสรนักศึกษามหาวิทยาลัยศิลปากร ระหว่างวันที่ 17 - 19 มกราคม
- พ.ศ. 2524-2530 - เป็นประธานกรรมการร่างหลักสูตรปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- พ.ศ. 2525-2526 - ได้รับเชิญไปเป็นอาจารย์พิเศษที่ศูนย์ค้นคว้าวิจัยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของมหาวิทยาลัยเกียวโต ประเทศญี่ปุ่น
- พ.ศ. 2526-2531 - เป็นประธานกรรมการปรับปรุงหลักสูตรปริญญาตรี ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- พ.ศ. 2527 - งานวิชาการเรื่อง "โลกของนางนพมาศ", "สุนทรภู่: มหากวีกระฎุมพี", "อันเนื่องมาจากมหาชาติเมืองเพชร", "วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์", และ "พระปฐมสมโพธิกถากับความเคลื่อนไหวทางศาสนาในต้นรัตนโกสินทร์" ได้ถูกนำมารวมพิมพ์อยู่ในหนังสือ "ปากไก่และใบเรือ: รวมความเรียงว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์และวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์"

- พ.ศ. 2528 - ได้เลื่อนตำแหน่งเป็นศาสตราจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (โดยข้ามขั้นตำแหน่ง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ และรองศาสตราจารย์)
- พ.ศ. 2529 - หนังสือเรื่อง “การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี” ได้รับการตีพิมพ์
- เริ่มเขียนบทความอย่างจริงจังในหนังสือพิมพ์มติชนรายวัน
- พ.ศ. 2534 - ได้รับรางวัลเกียรติคุณอาจารย์ปรีดี พนมยงค์
- พ.ศ. 2536 - ได้รับรางวัลเกียรติคุณอาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์
- เริ่มเขียนบทความอย่างต่อเนื่องให้กับมติชนสุดสัปดาห์
- พ.ศ. 2541 - ได้รับปริญญาคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์จากมหาวิทยาลัยบูรพา
- พ.ศ. 2542 - ได้รับรางวัลวัฒนธรรมเอเชียฟูกูโอกะครั้งที่ 10 ประจำปี พ.ศ. 2542 สาขาวิจัยค้นคว้าทางวิชาการ จากประเทศญี่ปุ่น
- ได้รับรางวัลนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ ประจำปี พ.ศ. 2542 สาขาปรัชญา (กลุ่มวิชาประวัติศาสตร์) จากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ
- พ.ศ. 2545 - ได้รับรางวัลศรีบูรพา ประจำปี พ.ศ. 2545 จากสมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย

สรุป

จากชีวประวัติและประสบการณ์โดยสังเขปข้างต้น พอจะสรุปประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับนิธิดังนี้

“นิธิ” กับความเป็น “ปราชญ์”

ปัจจัยที่ทำให้นิธิเป็นนักคิดนักเขียนที่โดดเด่นที่สุดคนหนึ่งของสังคมไทยในรอบสองทศวรรษที่ผ่านมา หรือเป็นหนึ่งในจำนวนไม่กี่คนในสังคมไทยที่ได้รับการยกย่องให้เป็น “นักปราชญ์” แห่งยุคปัจจุบันนั้น น่าจะได้แก่

- ความเป็นผู้ที่ไม่เชื่ออะไรรหรือใครง่ายๆ และมักคิดไม่เหมือนคนอื่นอันเป็นมาตั้งแต่วัยเด็กจนถึงปัจจุบัน จึงชอบคิดและแสวงหาคำตอบเกี่ยวกับเรื่องราวต่างๆ ด้วยตนเอง รวมทั้งกล้าแสดงออกถึงความคิดและคำตอบเหล่านั้นที่มักเป็นแนวคิดใหม่และแหวกแนวอยู่เสมอ ซึ่งสะท้อนให้เห็นความเชื่อมั่นในตนเองอย่างสูง

- ความเป็นผู้ที่ไม่รู้ที่รอบรู้อย่างแท้จริงในหลากหลายสาขาวิชาโดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านประวัติศาสตร์ และสามารถเชื่อมโยงความรู้เหล่านี้เข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบด้วยทัศนะแบบองค์รวม อันเป็นผลมาจากการเป็นคนที่มีใจเปิดกว้างต่อการรับรู้เรื่องราวต่างๆ ในมิติทางวัฒนธรรมที่หมายถึงระบบความสัมพันธ์ของคนกับคนและคนกับธรรมชาติ รวมทั้งการมีนิสัยรักการอ่านและการค้นคว้าที่ทำอย่างสม่ำเสมอปลายนับตั้งแต่วัยเด็กจนถึงปัจจุบัน และที่สำคัญที่สุดก็คือการมีสติปัญญาที่ฉลาดปราดเปรื่อง

- ความเป็นผู้ที่มีความสามารถสูงทางวรรณศิลป์หรือการเขียนหนังสือ ซึ่งช่วยให้เขาสามารถสื่อความคิดของเขาต่อเรื่องราวต่างๆ ได้อย่างชัดเจนแก่ผู้อ่าน แม้ว่าความคิดนั้นจะมีความลุ่มลึกเพียงใดก็ตาม นอกจากนี้ยังช่วยให้งานเขียนของเขามีเสน่ห์ชวนติดตาม เพราะสามารถใช้ตัวหนังสือถ่ายทอดอารมณ์ขันของเขาได้อย่างสนุกสนานและมีสาระ, หรือเสียดสีประชดประชันจนสะใจผู้อ่าน, ฯลฯ โดยความสามารถทางวรรณศิลป์ของนิธินั้นนอกจากเป็นพรสวรรค์ส่วนตัวแล้ว ยังเกิดขึ้นจากการอ่านหนังสือมาก, การฝึกฝนด้านการเขียนอย่างหนักในช่วงเริ่มต้นและเขียนอย่างต่อเนื่องในเวลาต่อมา, การมีเวทีที่เปิดกว้างแก่เขาให้ได้แสดงความสามารถด้านการเขียนอย่างเต็มที่ในสมัยที่เรียนอยู่ในมหาวิทยาลัย, การได้เรียนอยู่ในคณะที่มีบรรยากาศของการยกย่องผู้ที่เป็นนักเขียนเก่งๆ, เป็นต้น

- ปัจจัยสำคัญอีกอันหนึ่งที่ช่วยบ่มเพาะให้นิธิกลายเป็นนักคิดนักวิพากษ์วิจารณ์สังคมที่ลึกซึ้งเฉียบคม น่าจะมาจากการที่ตัวเขามีช่วงที่กำลังเติบโตทางความคิดตรงกับช่วงที่มีการปิดกั้นเสรีภาพทางการเมืองและเศรษฐกิจในสมัยจอมพล ป. พิบูลย์สงคราม และจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ โดยเฉพาะการรณรงค์ลัทธิชาตินิยมของรัฐในสมัยจอมพล ป. นั้นทำให้เกิดการรังเกียจและกีดกันอย่างรุนแรงต่อคนไทยเชื้อสายจีนซึ่งนิธิก็เป็นหนึ่งในจำนวนนี้ด้วย ปัจจัยดังกล่าวนี้คงเป็นแรงผลักดันและกระตุ้นให้นิธิตั้งคำถามหรือข้อสงสัย พร้อมกับพยายามหาคำตอบหรือคำอธิบายต่อบรรยากาศที่แวดล้อมตัวเขาและสังคมไทยขณะนั้นอย่างมุ่งมั่น ซึ่งน่าจะส่งผลในด้านบวกต่อพัฒนาการทางความคิดของนิธิในเวลาต่อมา

รัก “เสรีภาพ” และ “ความเป็นธรรม”

นิธิเป็นผู้ที่ให้ความสำคัญและส่งเสริมเสรีภาพในทุกด้านเสมอมา ไม่ว่าจะเป็นการมีส่วนร่วมทางการเมืองในทุกระดับและทุกประเด็นของประชาชน , การนำเสนอข้อมูลข่าวสารของสื่อมวลชน , การเสนอผลงานทางวิชาการ , การแสดงความคิดเห็นโต้แย้งครูบาอาจารย์ของนักเรียน นิสิตนักศึกษา , เป็นต้น ในขณะที่เดียวกันก็พร้อมที่จะต่อต้านความไม่เป็นธรรมที่เกิดขึ้นในสังคมด้วย บทบาทของนิธิใน 2 ด้านนี้แสดงออกมาในงานเขียนของเขาเป็นจำนวนมาก รวมทั้งในการเคลื่อนไหวและทำกิจกรรมต่างๆ เพื่อสังคมและชุมชนเล็กๆ มากมายที่ผ่านมา ความรักในเสรีภาพและความเป็นธรรมนี้ได้ก่อตัวขึ้นในความคิดของนิธิมาเป็นระยะเวลาอันยาวนานแล้ว โดยดูได้จาก ความประทับใจในวัยเด็กของเขาต่อนิยายชุดที่เกี่ยวกับอ้ายเสือและขุมโจรของ ป. อินทรปาลิต ซึ่งเป็นนิยายที่นำเสนอเรื่องราวของอ้ายเสือชื่อดังของไทยในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 และสมาชิกส่วนใหญ่ในขุมโจรของบรรดาอ้ายเสือเหล่านี้ในทำนองว่า เป็นเสรีชนนอกระบบที่ไม่สยบยอมต่ออำนาจรัฐและอำนาจอื่นๆ ที่ขาดความชอบธรรม , หรือในช่วงที่นิธิกำลังเรียนอยู่ที่โรงเรียนอัสสัมชัญศรีราชานันท์ เขารู้สึกไม่ค่อยชอบครูหลายคนที่เข้มงวดและลงโทษนักเรียนอย่างไร้เหตุผลบ่อยครั้ง เช่นเดียวกับในช่วงที่กำลังเรียนในระดับมหาวิทยาลัย เขาก็มีความรู้สึกไม่พอใจเป็นอย่างมากต่อการปิดกั้นเสรีภาพทางการเรียนรู้ภายในห้องเรียนของครูบาอาจารย์ที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาฯ , เป็นต้น

นอกจากนี้นิธิยังเป็นผู้ที่ทำอย่างที่ตนเองได้เคยพูดหรือเขียนเอาไว้ เช่น เมื่อมาเป็นครูสอนหนังสือในมหาวิทยาลัยก็จัดการสอนของตนให้เป็นไปอย่างที่ตัวเองเคยอยากจะได้สัมผัสในสมัยเป็นนิสิตคือ เป็นการเรียนที่มุ่งแลกเปลี่ยนความรู้และทัศนคติกันอย่างเท่าเทียมระหว่างครูและลูกศิษย์ โดยต่างฝ่ายต่างก็ได้เรียนรู้จากกันและกัน , ได้ออกมาเคลื่อนไหวทางการเมืองในภาคประชาชนร่วมกับองค์กรประชาชนและองค์กรเอกชนเป็นระยะๆ โดยเฉพาะในประเด็นการทวงสิทธิของประชาชนระดับล่างหรือชาวบ้าน , เป็นต้น ในขณะที่เดียวกันก็ไม่ประพจน์ในสิ่งที่ได้เคยโจมตีหรือตำหนิผู้อื่นเอาไว้ด้วย เช่น ไม่เป็นครูที่ปิดกั้นเสรีภาพทางความคิดของลูกศิษย์ เป็นต้น

สังคมไทยเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีได้ ด้วยพลัง “สังคม” และ “ชุมชน”

นิธิเป็นผู้ที่มีสำนึกรับผิดชอบเป็นอย่างสูงต่อสังคมโดยเฉพาะต่อคนชั้นล่างหรือชาวบ้านที่เป็นคนส่วนใหญ่ในสังคมไทยและมักเสียเปรียบคนกลุ่มอื่นที่มีจำนวนน้อยกว่า โดยสำนึกดังกล่าวนี้ น่าจะมีรากฐานมาจากปัจจัยต่างๆ เช่น การเป็นคนที่ยึดมั่นในเสรีภาพและความเป็นธรรม , การเป็นคนที่ยึดมั่นต่อความเป็นปัจเจกชนในความหมายของผู้ที่มีความรู้มีวิจารณญาณที่ดีและมีสำนึกที่จะเป็นคนดีโดยส่วนตัวและมีหน้าที่ที่จะทำดีต่อสังคม (ซึ่งสำนึกปัจเจกชนนี้นิธิให้ความสำคัญมา

ตั้งแต่เมื่อครั้งยังอยู่ในวัยหนุ่มและกำลังเติบโตทางความคิดเป็นอย่างมาก โดยได้รับอิทธิพลมาจากเบอร์ทรันด์ รัสเซลล์ ชุมนางนักปราชญ์ชาวอังกฤษที่นอกจากจะมีอิทธิพลทางความคิดต่อนิธิแล้ว ยังมีอิทธิพลทางความคิดต่อปัญญาชนไทยหัวก้าวหน้าร่วมสมัยกับนิธิในวัยหนุ่มอีกหลายคนด้วย) , การที่แม้จะเป็นคนชั้นกลางเพราะมาจากครอบครัวคนจีนที่มีอาชีพค้าขาย แต่ด้วยความที่ชีวิตในช่วงหนึ่งของนิธิ คือในช่วงที่มีการรณรงค์ลัทธิชาตินิยมในรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลย์สงครามทั้งสองสมัยซึ่งทำให้คนไทยเชื้อสายจีนถูกรังเกียจและกีดกันต่างๆ นานานั้น คงส่งผลให้นิธิตระหนักได้เป็นอย่างดีถึงความเป็นผู้เสียเปรียบหรือด้อยโอกาสทางสังคม , เป็นต้น

และในระยะหลังการที่นิธิเน้นการนำเสนอความคิดเห็นของตนผ่านสื่อมวลชนโดยเฉพาะสื่อสิ่งพิมพ์นั้น ก็คงเป็นเพราะต้องการให้ความคิดเห็นของตนส่งผลกระทบในวงกว้าง เพื่อจะได้มีส่วนผลักดันสังคมไทยไปสู่อุดมคติที่เขาต้องการจะเห็นคือ เป็นสังคมที่ประชาชนโดยเฉพาะคนชั้นล่างหรือชาวบ้านมีสิทธิและเสรีภาพที่จะเลือกทางเดินชีวิตของตน หรืออย่างน้อยก็ให้ประชาชนมีสิทธิและเสรีภาพดังกล่าวอยู่บ้าง เพราะถ้าประชาชนมีสิทธิและเสรีภาพดังกล่าวแล้ว พวกเขาจะยอมเลือกทางเดินที่จะทำให้ชีวิตของตนเองมีความสุข และการที่พวกเขาจะเป็นเช่นนั้นได้ส่วนหนึ่งก็ต้องมาจากการร่วมมือร่วมใจทำให้สังคมหรือชุมชนของตนมีความสุขไปพร้อมๆ กันด้วย การให้ความสำคัญต่อการทำให้ประชาชนสามารถมีสิทธิและเสรีภาพที่จะเลือกทางเดินชีวิตของตนเองได้นี้ สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อมั่นของนิธิต่อพลังของชุมชนและสังคมที่เกิดจากการดูแลรับผิดชอบและช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างสมาชิกในชุมชนและสังคม (อันสอดคล้องกับทัศนะของเขาที่ไม่เคยสนใจหรือให้ความสำคัญแก่รัฐหรือรัฐบาลที่เป็นผู้กุมอำนาจรัฐสูงสุดไม่ว่าจะเป็นรัฐบาลชุดใด เพราะที่ผ่านมามาครรัฐมักใช้อำนาจบีบบังคับประชาชน แทนที่จะกระจายอำนาจให้แก่ประชาชน เพื่อให้ประชาชนมีสิทธิและเสรีภาพในการจัดการชีวิตของตนเองตลอดจนทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวข้องและส่งผลกระทบต่อชีวิตของพวกเขา ซึ่งเป็นสิ่งที่นิธิพยายามเรียกร้องให้เกิดขึ้นมาโดยตลอดทั้งในงานเขียนของเขา การอภิปรายสัมมนาในโอกาสต่างๆ การให้สัมภาษณ์ทางสื่อมวลชน และในการออกมาร่วมเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมือง)

“สามัญ - เรียบง่าย” ในความไม่ธรรมดา

ชื่อเสียงและเกียรติยศทั้งหมดที่นิธิได้รับในชีวิตถือเป็นสิ่งที่คู่ควรกับเขาเป็นอย่างยิ่ง เพราะชื่อเสียงและเกียรติยศเหล่านี้ (ซึ่งคนที่รักการใช้ชีวิตแบบสมถะเช่นตัวเขาคงไม่ให้ความสำคัญเท่าใดนัก) เกิดจากการที่เขาต้องทุ่มเททั้งพลังปัญญา พลังกาย และพลังใจอย่างหนักในการสร้างสรรค์งานเขียนต่างๆ อันทรงคุณค่าทั้งต่อแวดวงวิชาการและสังคมไทยชั้นมา รวมไปถึงการเคลื่อนไหวและทำกิจกรรมต่างๆ อย่างไม่รู้สีกเหน็ดเหนื่อย เพื่อให้เป็นส่วนหนึ่งของ

กระบวนการสร้างภูมิปัญญาแก่สังคมไทยและกระบวนการสร้างความเป็นธรรมแก่คนชั้นล่างหรือชาวบ้าน ทั้งนี้โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของสำนึกรับผิดชอบต่อหน้าที่ของผู้ที่เป็นครูจากการมี "บทบาทครู" อย่างแท้จริง มิใช่เป็นครูจากการมี "อาชีพครู" เพียงอย่างเดียว , เป็นนักวิชาการที่ไม่ได้อยู่แต่บนหอคอยงาช้าง , เป็นปัจเจกชนที่มีคุณภาพและรับผิดชอบต่อสังคม , เป็นคอลัมนิสต์ที่กล้าวิพากษ์วิจารณ์ความไม่เป็นธรรมในสังคม , เป็นต้น